



© 2015 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezentă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Hieronymus Bosch (cca 1450-1516),
Ispitirea Sfântului Anton (1495-1515), detaliu

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ANDREESCU, GABRIEL

Existență prin cultură: Represiune, colaboracionism și rezistență intelectuală sub regimul comunist / Gabriel Andreeșcu. – Iași: Polirom, 2015

Index

ISBN print: 978-973-46-5822-0
ISBN eBook: 978-973-46-5856-5
ISBN PDF: 978-973-46-5857-2

821.135.1.09
008(498)

Printed in ROMANIA



Gabriel Andreeșcu

Existență prin cultură

Represiune, colaboraționism
și rezistență intelectuală
sub regimul comunist

POLIROM
2015



Capitolul III **Nișele culturale ale existenței**

Nișele politice ale oamenilor de cultură

Am interpretat rezistența prin cultură ca trecere peste limitele de conținut și stil impuse creatorilor de către autorități. Formă de independență parțială față de puterea totalitară, „existența prin cultură” este atributul ființelor umane pentru care manifestarea culturală dă sens propriei lor vieți. Ele își organizează cadre de afirmare intelectuală și artistică creându-și, spunem, „nișe culturale” relevante social și politic^{*}.

Noțiunea *nișe culturale a existenței* integrează atitudini și comportamente între care unele asumă motivațiile etice ale condiției de rezistent. Asupra lor insista corespondența dintre Matei Călinescu și Ion Vianu, ca definind „cel mai profund sens” al rezistenței culturale, „cel de ordin moral, al intransigenței morale riguroase, formate și trăite în anii cei mai sumbri ai ceaușismului”¹. Pentru Călinescu, acest etos era reprezentat de generația optzecistă, cu opoziția ei mută, dar admirabil de dărză față de cultura oficială, față de paternalismul grotesc al partidului, față de întreaga farsă stridentă a național-comunismului pe un fond social tragic, cu aproape toate caracteristicile unei situații concentraționare.

Atitudinea așezată pe valorile morale supreme: rigoare, fermitate, consecvență, spirit de sacrificiu, a definit, scria Marino, „nivelul maxim de exigență al unei generații, respectiv al unei epoci întregi”². A fost opțiunea mulțimii intelectualilor și artiștilor enumerați de Vasile Ignă care au preferat marginalizarea în locul pactizării cu adversarul politic. Se adaugă categoria autorilor în umbră, al căror refuz al compromisurilor i-a impiedicat să capete relevanță publică, altminteri accesibilă pentru ei^{**}. Totuși, resorturile existenței prin cultură

* Noțiunea transcende regimurile politice, dar are un plus de relevanță în condițiile societăților totalitare, unde nișa culturală nu înseamnă doar „a trăi în conformitate cu tine însuți”, ci promovarea unui adevărat proiect uman, construit în condiții vitrege.

** Dintre exemple, il alegem pe al romancierului Paul Tumanian, care a preferat să nu-și publice cărțile întâmpinate de edituri cu soluții de

și ale nișelor culturale nu se opresc la teritoriul eticului. Vom arăta că devoțiunea culturală poate merge până la motivarea (în plan subiectiv) a compromisului, exemplele notorii discutate fiind Nicolae Balotă și Constantin Noica.

„Nișele culturale ale existenței” au crescut pe detalii de personalitate, mai vizibile ori mai discrete, și de context. Factorii psihologici aveau să conteze pentru felul în care oamenii de cultură rezolvau tensiunea dintre operă, cu exigențele ei de autenticitate, și regimul politic, cu cerințele lui de adaptabilitate. Lucrurile nu puteau să stea decât astfel, ceea ce pare banal, dar complexitatea situațiilor nu pare să fi stârnit suficient interes pentru judecarea, la noi, a relațiilor dintre intelectuali, artiști și autoritățile comuniste^{*}.

Construirea unei nișe culturale înseamnă punerea pe primul loc a operei de către creator, în raport cu alte aspecte ale vieții sale proprii. Dar până unde poate fi împinsă „prioritatea”, de vreme ce primul test al operei era publicarea acesteia, deci însăși existența, iar ea obliga la compromisuri? Dacă ne restrângem la creațiile culturale având coloratură ideologică, specificul cazului românesc este inexistența autorilor care să fi scris cărți explicit anticomuniste, împotriva autorităților atunci la putere, în timp ce ei se aflau în România – cum s-a întâmplat în Iugoslavia cu Milovan Djilas, în URSS cu Aleksandr Soljenițin, Václav Havel în Cehoslovacia și omonimii lor din Polonia și Ungaria etc.^{**}. Romanele scoase din țară fără autorizație pentru a fi publicate în străinătate trecuseră mai întâi pe la editurile românești, unde au fost refuzate. Chiar dacă se doreau

„disciplinare”. Vor vedea lumina tiparului după revoluție: *Domnul Marius și doamna cea mică* (Ararat, 1995), *Urma scapă turma* (Ararat, 1997), *Conspirafia inocenților* (Ararat, 1999). Vezi și Gabriel Andreeșcu, „Postfață” la *Domnul Marius și doamna cea mică*.

- * Biografiile și memoriile fac astfel de conexiuni, dar nu cunoaștem studii specializate pe subiect și nici teoretizarea fenomenului. O carte precum cea a lui George Neagoe despre Ștefan Aug. Doinaș (vom vorbi pe larg despre ea), care amalgamează acuzații asupra faptelor și asupra caracterului, nu-și poate avea locul în categoria „studijilor” ori „teoretizărilor”.
- ** Singurul samizdat apărut în România (la Oradea) a fost *Ellenpontok* (*Contrapuncte*), inițiat de Attila Ara-Kovács, căruia i s-au adăugat în redacție Ilona și Károly Antal Tóth, Géza Szöcs, András Keszthelyi. Alături de redactori, au mai publicat în *Ellenpontok* István Mészáros, Sándor Szilágyi, Ferenc László Takács, László Tökés și disidenți din Ungaria (Gáspár Miklós Tamás și Miklós Haraszti), la care s-au adăugat traduceri din scriitori precum Paul Goma și Aleksandr Soljenițin. *Ellenpontok* a fost un samizdat prin excelенță maghiar. Au apărut opt numere, din februarie până în octombrie 1982, când Securitatea i-a identificat pe autori, și apoi încă unul în Ungaria, editat de Attila Ara-Kovács în 1983 (Marius Cosmeanu, „Povestea singurului samizdat din România ceaușistă” – <http://blog.cosmeanu.ro>).



o critică a regimului, acestea suportaseră deja cenzura interioară a scriitorului care dorise să dea o minimă şansă cărţii sau să evite acuzarea de activitate politică ostilă. Este situaţia în care s-au găsit A.E. Baconsky la publicarea lucrării *Biserica neagră*, în anul 1975 (totuşi, o utopie)³, Paul Goma cu *Ostinato* (1966, 1971) şi *Uşa* (1974), Bujor Nedelcovici, în 1985, cu *Le second messager*. Baconsky a murit la doi ani de la apariţia cărţii sale în Germania, Nedelcovici a rămas în Franța tot la doi ani după actul de „indisciplină” editorială, Goma a rezistat să înfrunte Securitatea acasă până în 1977. În acest sens, la noi opera politică nu s-a suprapus, de la egal la egal, cu cea culturală, cum s-ar fi întâmplat dacă volumele ulterioare ale lui Goma, tranşante, ar fi fost publicate în străinătate fără ca el să aleagă exilul – şi dacă, nealegându-l, ar fi putut să le scrie. Între variantele atitudini şi comportamente ale trăirii prin cultură, o situaţie-limită este creaţia solitară. I.D. Sîrbu şi N. Steinhardt ar fi exemplele notorii ale categoriei, reprezentaţi de principalele lor creaţii care au putut vedea lumina zilei doar după 1989 (*Adio Europa* şi, respectiv, *Jurnalul fericirii*). Contextul funcţiona după o logică a selecţiei abruptă: ca să creezi, trebuia să există, iar ca să există, trebuia să fie lăsat să există. Căţiva gânditori au putut alege soluţia refugiuului într-o zonă a creaţiei umaniste cât mai teoretică, deci neutră – ca în cazul lui Adrian Marino, a cărui fibră politică şi luptătoare l-ar fi împins altfel spre scrieri cu conţinut ideologic⁴. Scriitorii care au luptat cu cenzura formează o serie lungă, cât este şi sirul operelor trecute prin furci caudine⁵: poezia şi romanele „marii arte” din anii 1960-1970, scrierile tinerilor scriitori de la Aktionsgruppe Banat, producţiile curentului oniric (Dumitru Țepeneag, Virgil Tănase, Leonid Dimov ș.a.), creaţia Generaţiei '80 – ca să exemplific.

O sarcină tipică pentru paradigma nişelor culturale ale existenței este explorarea tipurilor de nişă, a formulelor descoperite, construite în timp de creatori. Facem de la început separarea dintre categoria

* Vezi mărturisirile în acest sens din volumul *Viaţa unui om singur* (Polirom, 2010).

** Lucrările privitoare la cenzură apărute după crearea CNSAS, care a deschis posibilităţi nicicând imaginante anterior de aprofundare a relaţiei cenzor-cenzurat, s-au oprit la dimensiunea represivă. Cartea lui Adrian Marino *Libertate şi cenzură în România. Începuturi* (Polirom, 2005), cu miză ideologică, nu fructifică noile resurse. Lucrarea Lilianei Corobca *Controlul cărţii. Cenzura literaturii din regimul comunist din România 1949-1977*, volumele I şi II (Cartea Românească, 2014), constă într-o culegere de documente a cărei „Introducere” compilează referinţe asupra cenzurii în mai multe ţări comuniste. În *Cultul secretului. Mecanismele cenzurii în presa comunistă* (Polirom, 2015), Emilia Şercan tratează mecanismul cenzurii ca formă de control multiplu: politico-ideologic, instituţional, juridic, informaţional, economic.



nişelor culturale ale existenței și cea a nişelor politice ale oamenilor de cultură (literaților etc.). Ultima numește îndreptarea unor creatori spre actul politic, fără ca opera lor să fi fost ori să devină instrumentul relevant al acestui demers. Pare logic ca această categorie să fie alimentată de poeți, a căror operă transcende în mod obișnuit materia politicului – exceptând poezia propriu-zisă politică, precum cea a tinerilor din Aktionsgruppe Banat sau, ca să dăm un alt exemplu, până la un anumit punct carteau Mircea Dinescu *Democrația naturii* ori poeziile deja amintite, publicate în *Amfiteatrul*, ale Anei Blandiana.

Ca modele pentru categoria „nişelor politice ale literaților” luăm în considerare destinele lui Dorin Tudoran și Mircea Dinescu. Dosarele lor de urmărire informativă probează faptul că acțiunile dintr-o anumită fază a vieții lor de poeți „profesioniști” se construiesc în jurul atitudinii politice, și nu al celei culturale*. Prima atitudine, nu a doua, o apreciem ca dominantă.

Dorin Tudoran: predictibilitatea personalităților accentuate

„Cazul Tudoran” poate fi urmărit în detaliu datorită punerii la dispoziția opiniei publice a unei părți substanțiale a dosarului său de urmărire informativă. Aceasta acoperă toată perioada de la intrarea sub supraveghere la confruntarea cu autoritățile și plecarea din țară și este deosebit de detaliat⁴.

Dorin Tudoran fusese, la început, bine integrat în comunitatea scriitorilor și în sistemul ei instituțional. A lucrat la redacția publicațiilor pentru străinătate și apoi la reviste de influență, precum *Flacăra* – unde a fost un apropiat al lui Adrian Păunescu (atunci în plină afirmare)^{**} – și *Luceafărul*. În 1973, a câștigat premiul de debut al Uniunii Scriitorilor^{***}. Un critic solicitat de Securitate să îi facă o caracterizare, la mijlocul anilor 1970, îl descrie drept spirit cultivat și fin^{****}, un altul, americanofil și arogant.

Conflictul poetului cu regimul va urma o trajectorie graduală, verificabilă pas cu pas, într-o singură direcție, a radicalizării. În

* Distincția corespunde observației lui Bedros Horasangian, reținute în primul capitol: când s-au opus de-a dreptul, scriitorii n-au mai făcut literatură, ci *disidență politică* și astfel s-au transformat în oameni politici (Bedros Horasangian, *Caiete critice*, nr. 2, 1990, p. 44).

** „Sprijinit de Adrian Păunescu, căruia i-a fost aproape secretar la «Flacăra» (până în 1974)”, susține informatorul „Martin” (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor. Dosar de securitate*, Iași, Polirom, p. 61).

*** Pentru volumul *Mic tratat de glorie*.

**** „...el scrie o poezie ușor intelectualistă, situată la egală distanță de orice fel de extremism” (apud Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 62).



decembrie 1976, Tudoran cerea explicații redactorului-șef al *României literare* pentru intervențiile făcute în interviul pe care i-l luase lui Alexandru Andrițoiu. Poetul se adresa pe un ton sever: „În conformitate cu drepturile de autor, întărîte și de legea presei, aştept cuvenitele explicații...”. Conținutul păstrează totuși poncifele momentului: incidentul ar dovedi, susține Tudoran, „existența unor practici străine modului în care a fost gândită și legiferată activitatea presei în România socialistă”⁵.

În anul 1977 îi sunt respinse două cărți. Prima „nu era mobili-zatoare”, cealaltă conținea „șopârle”, fiind „antichineză” și „prochia-burească”. O sursă, „Dorin”, susține că Tudoran critică faptele lui Goma și consideră adeziunea lui Ion Negoițescu la Carta 77 „de un comic nebun”⁶. Ceea ce este probabil fals, de vreme ce într-o notă de la începutul anului 1978 îi sunt reproșate aprecierea pozitivă a solidarizării lui Negoițescu cu Goma, ca și criticele privind nedrep-tătirea tinerilor scriitori, limitarea posibilității de a călători în stră-inătate, evoluția lucrurilor în cultură. Cel mai probabil, prin cele spuse, sursa „Dorin” dorise să-l protejeze pe Tudoran⁷. Poetul are probleme și cu organizația de partid, întrucât a refuzat să scrie despre reconstrucția capitalei după cutremur; i se ceruse să scrie numai în termeni pozitivi⁸.

Succesiunea de reacții și contrareacții îndreaptă tensiunea dintre scriitor și sistemul cultural, în care se integrase de foarte tânăr, spre punctul critic. *Săptămîna* lui Eugen Barbu l-a atacat de două ori în anul 1978. Revistele cărora li se adresează să-i publice replica îl-au refuzat. Poetul, irascibil, neacceptând să fie pus la punct, ridică gradul de beligeranță. Anunță că va cere o audiență la conducerea de partid, amenință cu depunerea carnetului și trimiterea articolului la Europa Liberă. Trăia într-o epocă în care amenințările aveau suc-ces: *Luceafărul* îi publică replica făcând o schimbare minimală⁹.

* Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 64. „Dorin” este Mircea Iorgulescu. Susținerile lui au fost notate de ofițerul V. Măierean.

** Cercetătorul are de făcut un adevărat slalom printre susțineri. El are permanent de verificat continuturile (sunt convergente?, contradictorii?) și credibilitatea autorilor. În aceeași notă din 12.01.1978, care invocă „aprecierile pozitive ale acțiunii lui Ion Negoițescu”, ofițerul afirmă că s-a reușit „influențarea lui Dorin Tudoran de a avea o atitudine fățu-potrivnică activității lui Paul Goma” (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 70). Ansamblul surselor, publice sau de arhivă, ne cere să infirmăm alegația. Probabil, autorul notei a preferat să preia referirea unor surse la ostilitatea poetului față de Goma (una a lui „Dorin”), întrucât aceasta punea o notă bună muncii pe care o făcuse.

*** În locul referirii inițiale la „unul dintre cei cinci greviști ai foamei”, va apărea „unul dintre cei cinci care parazitând...” (Nota din 15 februarie 1978 – Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 75).

Urmează luări de poziție la Colocviul național de poezie de la Iași, din 18-20 octombrie 1978: „...la noi se îngăduie prea mult lichelelor”; „...poezia patriotică este talanga de gâtul adevărătei poezii” și. Ofițerii le vor caracteriza drept atac contra liniei patriotice din cultură⁷. I se respinge volumul *Respirație artificială*, motivându-se aluziile acide la adresa realității. Poeziile ar fi un rechizitoriu la adresa forurilor culturale, a îndrumării ideologice etc.⁸. Exemplul reproduse într-o notă trimisă Centralei editoriale ar putea fi într-adevăr interpretată ca anecdotică politică, formă de instrumentalizare a materialului poetic în serviciul unui mesaj propriu-zis politic⁹.

Natura poeziei aduse la nivelul anecdotei politice apare evidentă când facem comparație cu opera poetică a Grupului de Acțiune Banat. În al doilea caz, conștiința politică „creează literatură”, devine resursă a „viețuirii poetice”. Comparația în plan artistic regăsește distincția dintre „nișele politice ale literaților/oamenilor de cultură” – cu exemplele tipice ale lui Dorin Tudoran și Mircea Dinescu – și „nișele culturale ale existenței”.

Din sinteza elaborată de Securitate la 31 ianuarie 1979, aflăm că situația lui Tudoran a fost discutată la nivelul conducerii Uniunii Scriitorilor și al Consiliului Educației și Culturii Socialiste, „fiind posibilă scoaterea lui din sistemul redațional. De asemenea, organizația de partid din care face parte intenționează punerea lui Dorin Tudoran în discuție...”¹⁰. Ceea ce s-a și întâmplat. Ne aflăm într-o nouă fază a escaladării tensiunii dintre poet și autorități.

În finalul documentului citat, șeful unității atrage atenția că atunci când Tudoran este criticat (de citit: amenințat, sanctionat), este posibil ca el să reacționeze prin „acțiuni necorespunzătoare”. De atenționare ține seamă Inspectoratul Municipiului București – Securitate. Căpitanul Vasile Măierean va propune în luna august 1979 acordarea avizului pentru participarea poetului la o întrunire în Elveția, căci „Dorin Tudoran are intenția ca în cazul în care nu i se va aproba, să recurgă din nou la amenințări”¹¹. Aflându-se că poetul caută numerele de telefon ale lui Paul Goma și Virgil Ierunca, i s-a refuzat în final plecarea, deoarece el „poate deveni un element potențial periculos gen Goma”¹². Din materialele avute la dispoziție, această notă

* Toți cei prezenti l-au recunoscut, în spatele etichetei, pe Adrian Păunescu. Mai multe note vorbesc, în paralel, despre atacul inconsistent al lui Dorin Tudoran la adresa lui Păunescu.

** Ne referim strict la exemplul care urmează și, respectiv, la tipologia pe care o reprezintă: „Se aleg minciuni/ dintre cele mai umile/ li se ține calea/ de câteva ori pe zi/ și li se spune:/ „Excelență”/ „Maiestate”/ „Prealuminatelor”/ „Preafericitelor”/ „Divinelor”/ O, splendidă auroră/ a adevărului/ tu vei întârzi să te arăți/ Sictir” (Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor...*, p. 95).



Cuprins

<i>Mulțumiri</i>	5
<i>Observații privind scrierea și documentarea</i>	7
Introducere	9
Decenii capturate de temele trecutului.....	9
Cercetarea și tezele cărții.....	17
 <u>Partea întâi</u>	
Nișele culturale ale existenței	
Capitolul I. Narațiuni referențiale, „oficiale” și apologetice	23
Un discurs referențial despre represiune, colaboraționisti și rezistenți	38
Narațiunea „oficială” a represiunii: „ideologie și teroare” în <i>Raportul final</i>	48
Narațiunile apologetice ale rezistenței prin cultură	59
Note.....	71
Capitolul II. Existența prin cultură	76
Opinii, noțiuni și idei despre rezistență prin cultură și colaboraționism	76
Turnul Babel al opinilor despre rezistență, colaboraționism și represiune	85
Două cărți referențiale pentru dezbaterea rezistenței prin cultură	96
Existența prin cultură	107
Note.....	123
Capitolul III. Nișele culturale ale existenței.....	129
Nișele politice ale oamenilor de cultură	129
Dorin Tudoran: predictibilitatea personalităților accentuate	132
Mircea Dinescu: „boem și calculat”	140
Contraexemplul lui Dumitru Tepeneag	146
Conveniențe și colaborări în schimbul construcției culturale	152
Constantin Noica: patosul cultural	155
Trecutul ascuns al lui Nicolae Balotă	159



Fetele pragmatismului	174
Cazul Mircea Iorgulescu. Un pragmatism tangent oportunismului	174
Bujor Nedelcovici. Comportament pragmatic, discurs idealist	191
Note	207
Capitolul IV. Dimensiunea comunitară a existenței prin cultură	215
Expresia stilistică a unui proiect politic colectiv.	
Grupul de Acțiune Banat	217
Existență prin poezie, liant și construct comunitar.	
Cenaclul de Luni	221
Împlinirea colectivă a reveriilor individualizate.	
Școala de la Păltiniș	229
Limitele individuale ale mobilizării colective.	
Uniunea Scriitorilor	237
Existență prin cultură, lupta pentru identitate	250
Note	251
 Partea a doua	
Recuperarea etică a trecutului. Obstacole	
Capitolul V. Cazul Ștefan Aug. Doinaș și denaturarea sensului Memoriei	257
Ce „povestesc” dosarele Securității despre Ștefan Aug. Doinaș	259
Doinaș: acuzat, urmărit, întă a acțiunilor de sătaj	261
Asul de pică: interpretarea documentelor de arhivă	269
Denaturarea temei Memoriei	277
Note	286
Capitolul VI. De ce este nevoie de arhiva CNSAS.	
Cum și cât ne ajută	289
Realitatea regimului comunist: o realitate a suprafetei	289
Cât de mult ne putem baza pe arhivă?	306
Precaritatea documentelor de arhivă, rolul serviciilor de informații, rolul CNSAS, rolul instanțelor	325
Dosare bogate. Calea de a trăi frumos	341
Note	344
Volume citate	349
Index	355